

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΓΓΥΡΟΙ ΣΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΛΗΜΝΙΩΤΗ

Με μια τρυφερή κατάθεση ψυχής στην επιγραφή του βόρειου κλίτους των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς¹, ο Θεόδωρος Λημνιώτης εκμυστηρεύεται τα προσωπικά του πάθη και βάσανα απευθυνόμενος κυρίως στον προστάτη του άγιο Γεώργιο. Αξίζει παραπάνω να εστιάσουμε στην φράση *δι ὧν με πολλῶν ἐρρύσω συγκυρμάτων· πολὺν φερόντων τῶν κακῶν μοι τὸν σταυρόν ἐκείθεν αὐτῶν ἐκ βρεφικῶν σπαργάων*, για να αποκαλύψουμε τον εσωτερικό κόσμο ενός ανθρώπου με λογοτεχνικές και πολιτισμικές παραδόσεις. Έχει νόημα να κά-νουμε ένα ταξίδι στην ψυχολογία του, η οποία υποδεικνύει και την στάση ζωής και το θεμέλιο του πνευματικού του σύμπαντος. Υπάρχουν λέξεις κλειδιά για την ερμηνεία των λεγομένων του που είναι η γενική *τῶν κακῶν* και η τροπική μετοχή *σπαργάων* μέσω των οποίων δηλώνει το είδος της ασθένειας. Με την πρώτη στην γενική πτώση ως το υποκείμενο της λέξης φερόντων, εννοεί το βαρύ φορτίο του σωματικού ελαττώματος και με την δεύτερη την δυσάρεστη αίσθηση της διόγκωσης που νιώθει στην κοιλιακή του χώρα. Εδώ το νόημα της ανθρώπινης ζωής εκφράζεται λιτά χωρίς φτιασίδια και φορτωμένα συμβά-ντα και απλώνεται στο κείμενο σαν πίνακας αληθινής εμπειρίας του χρόνου. Ο εσωτερικός ρυθμός των μακρόσυρτων λέξεων επιτρέπει τον αισθαντικό και λεπτό χειρισμό της περιγραφής της ασθένειας και μας φέρνει πιο κοντά στην ονειρική του λογική. Η εξομολόγηση του Λημνιώτη σχετίζεται με την υδρωπι-κία, το αυτοάνοσο νόσημα που εξελίχθηκε στην πιο δυσάρεστη μνήμη και το οποίο άρχισε να τον ταλαιπωρεί ακόμη από τα παιδικά του χρόνια. Σίγουρα δεν είναι η ιδανική εικόνα ενός αξιωματούχου αυτή, που χρειάζεται μια επιπλέον αποκρυπτογράφηση για να γίνει κατανοητός ο μοναχικός τρόπος σκέψης του. Έκρυψε τις σκέψεις του στο κείμενο της επιγραφής που αφορά στον προστάτη του, τον άγιο Γεώργιο. Ίσως να είναι αυτός ο λόγος για τον οποίο με ταυτόσημο τρόπο έστησε και τον ιδιότυπο διάλογο μεταξύ τους στον ίδιο χώρο (βόρειο κλίτος). Βλέπουμε τον έφιππο άγιο ν' απεικονίζεται στην πιο σημαντική πα-ράσταση του κύκλου του, την δρακοντοκτονία, έτοιμο να υπερασπιστεί τον

¹ Ε. Δρακοπούλου, *Η πόλη της Καστοριάς τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή (12ος -16ος αιώνας)*, Αθήνα 1997, 47-49.



Σχ. 1 Ο άγιος
Κοσμάς, ιερό

Цр. 1 Св. Козма

προστατευόμενο Θεόδωρο στον απέναντι τοίχο². Την περίοδο που υπαγορεύει το ιδιαίτερης λογοτεχνικής αξίας πόνημα και το μεταφέρει στην επιγραφή (ένατη δεκαετία 12^{ου} αιώνα), το πορτρέτο του προβάλλεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Ο Λημνιώτης της πρώτης φάσης είναι ασκεπής δεν φέρει το μοντέλο της εκκλησίας στα χέρια του και φοράει ενδύματα υψηλού αξιωματούχου. Το ίδιο και η Ραδηνή. Πάνω από τα πρόσωπα τους τοποθετούνται οι επιγραφές με το λευκό χρώμα στον γνωστό τύπο *Δέσις του δούλου του Θεού*. Άξιο προσοχής ότι το επίθετο της Ραδηνής δεν αναφέρεται.

Ο σαραντάρης Θεόδωρος ξεκινά την κτητορική του δραστηριότητα αποδεχόμενος την ιδιότητα του ανακαινιστή-κτήτορα και σεβόμενος τους θεσπισμένους κανόνες του αντίστοιχου δικαίου³. Δέεται όλη η οικογένεια προς την μετωπική Παναγία Βρεφοκρατούσα για να μεσιτεύσει και να μεταφέρει το αίτημα για την προστασία και σωτηρία στον Χριστό Εμμανουήλ της προσκομιδής. Στο πρόσωπο του παιδιού με την προσωινμία ο Εμμανουήλ γίνεται άμεση αναφορά στην Ενσάρκωση του Λόγου ώστε να τονισθεί συγχρόνως και η προφητεία του Ησαΐα (7, 14) και η αναίμακτη θυσία. Είναι γνωστό ότι στην προσκομιδή τελείται η προπαρασκευή των Τιμίων Δώρων. Το τετράγωνο της σφραγίδας της προσφοράς λέγεται αμνός γιατί αναπαριστά τον Χριστό που οδηγείται ως αμνός επί σφαγής. Από το τετράγωνο της προσφοράς ο ιερέας αφαιρεί τριγωνικό τμήμα με τα γράμματα ΝΙ που αναπαριστούν την Θεοτόκο και άλλες εννέα μερίδες στο όνομα των Ταξιαρχών και των αγγέλων, του Προδρόμου, των Αποστόλων, των Ιεραρχών, των Μαρτύρων, των Ασκητών και των αγίων Αναργύρων⁴. Το πόσο σημαντικό ήταν το νόημα του Εμμανουήλ στην σκέψη του Θεόδωρου το διαπιστώνουμε ανατρέχοντας στα φιαλίδια ευλογιών που έπαιρναν οι προσκυνητές των

² Ι. Σίσσιου, *Ο άγιος Γεώργιος προστάτης του Θεόδωρου Λημνιώτη*, Ниш и Византија XVII, Ниш 2019, 317-340.

³ Είναι γνωστό ότι το κτητορικό δίκαιο σχηματίστηκε με τις αποφάσεις των οικουμενικών συνόδων (Δ' και Ζ') και μέσω των Νεαρών του Ιουστινιανού. Τα κτίρια στα οποία εκδηλώνονταν η κτητορική δραστηριότητα ήταν μοναστήρια, μεμονωμένες εκκλησίες, νοσοκομεία και ξενώνες. Σ' αυτό το δίκαιο έμπαιναν κάποιοι περιορισμοί μόνο όταν επρόκειτο για καθεδρικούς και επισκοπικούς ναούς. Ο ιδρυτής Μονής ήταν υποχρεωμένος να εξασφαλίζει την επιβίωση της. Στην ιδρυτική πράξη περιγράφονταν τα ακίνητα που δώριζε στην Μονή, καθώς και τα προνόμια που προκύπταν ως ανταμοιβή. Για περισσότερα στοιχεία βλ. V. A. Cutler, *Art in Byzantine Society: Motive Forces of Byzantine Patronage* in: XVI Internazionale r Byzantinistenkongress, Akten I/2, JÖB 31/2, Wien 1981, 783. Για την αναγραφή των υποχρεώσεων και των προνομίων στα Τυπικά των μονών, βλ. Catia Galariotou, *Byzantine Ktetorika Typica, A comparative Study*, REB 45 (1987), 77-138. Για την σημασία της ανέγερσης ενός ναού που φανέρωνε μια από τις βασικές αρετές του χριστιανού ηγέτη βλ. V. J. Đurić, *La royauté et le sacerdoce dans la décoration de Žiđa* in: Манастир Жича, зборник радова (Краљево 2000), 128-129.

⁴ Π. Τρεμπέλας, *Αι τρεις Λειτουργίαι κατά τους εν Αθήναις κώδικας*, Αθήναι 1997, 3, Α. Κυριάκος, *Η εικονογραφία των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού στην βυζαντινή τέχνη*, Αθήνα 2018 (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), 66. Αυτή η αναφορά εμφανίζεται ήδη από τον 12 αιώνα, όπως και

Αγίων Τόπων. Σε μία ευλογία κάτω από την ένθρονη Παναγία με τον Χριστό στην αγκαλιά της, έχει χαραχθεί η επιγραφή: *Εμμανουήλ, ο Θεός μεθ' ημών*. Για τον λόγο αυτό ο Εμμανουήλ ιστορείται στην πρόθεση των βυζαντινών ναών. Πολύ κοντά σ' αυτή την αντίληψη βρίσκεται η αντίστοιχη σφραγίδα του 6^{ου}-7^{ου} αιώνα στην οποία απεικονίζονται οι άγιοι Ανάργυροι δεόμενοι κάτω από την προτομή του Χριστού, ενώ στο φόντο διακρίνεται κτίσμα που παραπέμπει σε ναό των αγίων στην Κωνσταντινούπολη. Στην ίδια λογική κινούνται και παλαιοχριστιανικοί εικονογραφικοί τύποι φιαλιδίων ευλογιών⁵.

Σε συνέχεια αυτής της ιδέας στην διαμόρφωση του εικονογραφικού προγράμματος εμφανίζεται η Παναγία Νικοποιοίς⁶ με τον Χριστό στην αγκαλιά της στην αψίδα του ιερού να δέχεται με τον ίδιο τρόπο τις δεήσεις των αγίων Αναργύρων για την σωτηρία του κτήτορα. Αυτή η απεικόνιση με την Παναγία κεντρικό πρόσωπο και τους αγίους Αναργύρους εκατέρωθεν έχει παρόμοια δι-

⁵ A. Grabar, *Les Ampoules de Terre Sainte (Monza, Bobbio)*, Paris 1958, V, VII, IX, XII-XIV, XVI, XVIII, XXIV, XXVI, XXVIII, XXXIII, XXXIV-XXXIX, XLVII-XLVIX, P. Petridis, *La ceramique protobyzantine de Delphes: un production et son contexte*, Ecole Francaise d' Athenes 2010, 112.

⁶ Η εικόνα με το επίθετο Νικοποιοίς συνοδεύεται από διάφορους θρύλους και παραδόσεις. Ήταν η εικόνα, την οποία έπαιρναν οι αυτοκράτορες στις πολεμικές επιχειρήσεις τους για να τους προστατεύει. Σε εγκώμιο του Θεόδωρου Πρόδρομου για τον αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνό αναφέρεται: *έχεις εν μάχαις άμαχον σύμμαχον τον σωτήρα/τον πλάσαντα και στέψαντα και βασιλεύσαντα σε, έχεις και την νικοποιόν συστράτηγον κρατίστην./ δι' ών σοι παν το βάρβαρον δουλοπρεπώς λατρεύσει*, βλ. W. Horändner, *Theodoros Prodromos Historische Gedichte*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1974, 284, στίχ. 216 αρ. 16. Η τέταρτη σταυροφορία και η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης δημιούργησαν διαφορετικά δεδομένα για την τύχη της εικόνας. Γράφτηκε ότι έπεσε στα χέρια των Λατίνων ως λάφυρο, όταν εγκαταλείφθηκε από τον Αλέξιο Μούρτζουφλο. Οι περισσότερες όμως παραδόσεις συνδέονται με την επιδίωξη των Βενετών να την σφετερισθούν και να την εντάξουν στην λατρεία της Γαληνοτάτης. Για περισσότερα στοιχεία, βλ. X. Μαλτέζου, *Βενετία και βυζαντινή παράδοση. Η εικόνα της Παναγίας Νικοποιοίς*, BYZANTINA ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ 9/2 (1994) : Μνήμη Α. Α. Ζακυθινού, επιμ. Ν. Μ. Μοσχονάς, 7-20. Σύμφωνα με τις πηγές του 14^{ου} αιώνα στο τελετουργικό της βυζαντινής αυλής η Παναγία Νικοποιοίς κατείχε ξεχωριστή θέση, βλ. PseudoKodinos, 174.6-7, 13-14. Στο αυτοκρατορικό παλάτι υπήρχε παρεκκλήσι αφιερωμένο στη Νικοποιοί, όπου φυλάσσονταν και η εικόνα. Η Παναγία με το συγκεκριμένο επίθετο εμφανίζεται σε σφραγίδες του δεύτερου μισού του 11^{ου} αιώνα. Βέβαια το επίθετο συνοδεύει διαφορετικούς εικονογραφικούς τύπους. Στηθαία, να κρατάει με τα δύο της χέρια μετάλλιο με τον Χριστό μπροστά στο στήθος, όπως στο μολυβδόβουλλο του Ιωάννη, Προέδρου και Παρακοιμώμενου ή ακόμη ολόσωμη με τον Χριστό στο αριστερό της χέρι. Για περισσότερα στοιχεία βλ. W. Seibt, *Der Bildtypus der Theotokos Nikopoios. Zur Ikonographie der Gottesmutter Ikone, die 1030/31 in der Blachernenkirche wiederaufgefunden wurde*, Βυζαντινά 13/1 (1985) 549-564, V. Laurent, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin, Le corpus, II, 474, no 900*, Studies in Byzantine Sigillography, 8 (2003) 247 (no 850), ή καθήμενη σε θρόνο, όπως στην περίπτωση μας και τον Άγιο Γεώργιο του Κουρμπινοβού, βλ. L. Hadermann-Misguich, Kurbinovo. *Les fresques de Saint Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, Bruxelles 1975, 53-67). Όλα τα γνωστά παραδείγματα δεν επιτρέπουν τον ακριβή ορισμό του πρωτότυπου που υπήρχε στο παλάτι της πρωτεύουσας, έτσι όπως προσπάθησαν να το κάνουν κτίζοντας μια ολόκληρη παράδοση οι Βενετοί. Για περισσότερα στοιχεία, βλ. A. Rizzi, *Un' icona constantinopolitana del XII secolo a Venezia: la Madonna Nicopeia*, Θησαυρίσματα 17 (Βενετία 1980), 290-306, M. Tatić-Đurić, *L' icone de Kyriotissa*, Actes du XVe Congres International d' Etudes Byzantines, Athenes, Septembre 1976, tom. 2/2, Αθήνα 1981, 778-779, όπου η Νικοποιοί ταυτίζεται με την Κυριώτισσα.



Σχ. 2 Ο άγιος Δαμιανός, ιερό

Цр. 2 Св.Дамјан

άταξη με την περιγραφόμενη στις πηγές ανάγλυφη εικόνα των αγίων Κοσμά και Δαμιανού της Μονής Κοσμιδίου⁷. Εδώ οι άγιοι καταλαμβάνουν πολύ σημαντική θέση, στον χώρο που συνήθως μπαίνει η σκηνή του Ευαγγελισμού, η οποία μετακινήθηκε ψηλότερα. Σε σύνδεση με τα προηγούμενα δεν θα μπορούσε να λείπει και το πρόσωπο του Χριστού Εμμανουήλ. Η απεικόνιση του για δεύτερη φορά πάνω από την αγίδα και το κεφάλι της Θεοτόκου παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον. Φανερώνει την ολοκληρωμένη σύλληψη και το ιδεολογικό βάθος για την αφιέρωση του ναού στους αγίους Κοσμά και Δαμιανό.

Από την ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι ο Θεόδωρος συμπεριφέρθηκε ταπεινά. Όντας σημαντική προσωπικότητα, ήλθε από την πρωτεύουσα του Βυζαντίου για να υπηρετήσει ένα στρατιωτικό αξίωμα, πολύ πιθανόν αυτό του Μαγίστρου⁸, που άφησε ο Νικηφόρος Κασνίτζης, έχοντας μια μόνιμη έγνοια για την εύθραυστη υγεία του, αλλά εκπροσωπώντας συγχρόνως και την οικογένεια των Λημνιωτών που με καμάρι αναφέρει στην επιγραφή του νάρθηκα. Το επίθετο του πιθανόν να προέρχεται από την αρχική κοιτίδα της οικογένειας, την περιοχή των Λιμνίων⁹, της παλαιάς στρατηγίδας και τμήματος του δουκάτου της Εδέσσης, που χάθηκε για το Βυζάντιο ήδη από το δεύτερο μισό του 11^{ου} αιώνα¹⁰. Η αναγκαστική μετακόμιση στην Κωνσταντινούπολη συνέδεσε τα μέλη της με την αυτοκρατορική αυλή και τα αντίστοιχα αξιώματα, γεγονός που

⁷ L. Deubner, *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*, Leipzig – Berlin 1907, 174, στ. 17-21, 23-25: ``και βλέψας εις την εικόνα του σωτήρος την ανακειμένην εν τη κατά την δεξιάν στοά (γέγραπται δε εν αυτή ή τε αγία Μαρία η θεοτόκος και οι άγιοι θεράποντες του Χριστού Κοσμάς και Δαμιανός και τις των μεγάλων ανδρών, Λεόντιος τούνομα)... και θεωρεί δια της νυκτός ερχομένους προς αυτόν τους θεράποντας του Χριστού Κοσμάν και Δαμιανόν μέσον έχοντας την κεχαριτωμένην παρθένον.

⁸ Ισχυρές ενδείξεις για την κατοχή στρατιωτικού αξιώματος αποτελούν πρώτα το ίχνος του διακοσμητικού μοτίβου που διακρίνεται στο μπράτσο του Θεόδωρου κάτω από την επιζωγράφιση του ενδύματος του και ο προστάτης του άγιος Γεώργιος.

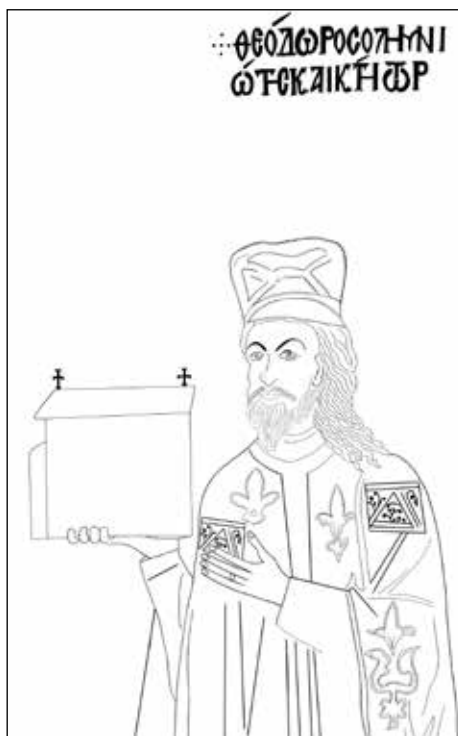
⁹ Οι Λιμνίες ή τα Λίμνια αναφέρονται ως στρατηγίδα στο Τακτικόν του Escorial, *Τα δε των Λιμνίων και το θέμα του Αετού μετά πάσης της εκάστου τούτων περιοχής*, Άννα Κομνηνή, 421. 80-82. Το επίθετο του Θεόδωρου πηγάζει από τις Λιμνίες, όπως πηγάζει το επίθετο του Καραβιτζιώτη από την Καραβιζύη της Θράκης, τόπο καταγωγής του, βλ. P. Soustal, *Thrakien*, (TIB 6), Wien 1991, 299.

¹⁰ Η περιφέρεια της Έδεσσας υπαγόταν εκκλησιαστικά στην σφαίρα δικαιοδοσίας του πατριάρχη Αντιοχείας. Ήταν ένα πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό αστικό κέντρο με πολλούς διακεκριμένους Σύρους συγγραφείς, όπως ο Εφραίμ ο Σύρος, ο Ιωσήφ Στυλίτης, ο Rabbula της Έδεσσας. Για περισσότερα στοιχεία βλ. Γ.Α. Λεβενιώτης, *Η πολιτική κατάρρευση του Βυζαντίου στην ανατολή*, Θεσσαλονίκη 2007, τομ. Α, 274-287.

βοήθησε και στο γάμο του Θεόδωρου με την Άννα Ραδηνή. Η Άννα δεν θα μπορούσε να είναι ο δημιουργός του εικονογραφικού προγράμματος, γιατί όλο αυτό δεν την αφορά άμεσα¹¹. Ο ευαγγελισμός της σωτηρίας ξεκινάει από τον νάρθηκα με την Ανάληψη, στην οποία ο Θεόδωρος τοποθετεί την επεξηγηματική ποιητική επιγραφή αφιερωμένη στους αγίους Κοσμά και Δαμιανό και καταλήγει στο Ιερό με τα πρόσωπα του Χριστού και την Ετοιμασία του Θρόνου. Η εμφάνιση της θεοφάνειας του Παλαιού των ημερών στην σκηνή του Ευαγγελισμού αποτελεί την αφετηρία της αντιστροφής πορείας από τον ανατολικό τοίχο προς την Ανάληψη και την Πεντηκοστή του νάρθηκα.

Είναι γνωστό ότι η έναρξη μιας κτητορικής δραστηριότητας εξαρτιόταν και από την συμφωνία κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας προκειμένου να τεθεί σε ισχύ όλο το πλαίσιο των κανόνων. Στις επιγραφές του Λημνιώτη όμως δεν αναφέρεται πουθενά ο προκαθήμενος της εκκλησίας, την ευλογία του οποίου θα επεδίωκε ασφαλώς ο κάθε κτήτορας. Η συγκεκριμένη απουσία λέει πολλά και μπορεί να ερμηνευτεί και ως μια απροθυμία άλλης συμμετοχής στο δημιούργημα του, επιβεβαιώνοντας τον μοναχικό τρόπο σκέψης.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό δείγμα Κωνσταντινοπολίτικης προέλευσης είναι και η φρέσκο-εικόνα με τις ολόσωμες μορφές των πατρώνων του ναού στο ανατολικό μέτωπο του διαχωριστικού τοίχου του κυρίως ναού και του νότιου κλίτους. Για το φαινόμενο των εικόνων δίπλα στο εικονοστάσι υπάρχουν στοιχεία ήδη από τον 10ο αιώνα. Στους ανατολικούς πεσσούς δίπλα στο εικονοστάσι στο ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Νίκαια υπήρχαν από τον 10ο αιώνα ψηφιδωτές εικόνες του Χριστού Αντιφωνητή και της Παναγίας Ελεούσας¹². Στη Μονή Δαφνίου δίπλα στο τέμπλο διατηρήθηκαν τμήματα ψηφιδωτών εικόνων πλαισιωμένων από ανάγλυφη μαρμαρίνη διακόσμηση¹³. Στον κατάλογο αυτό



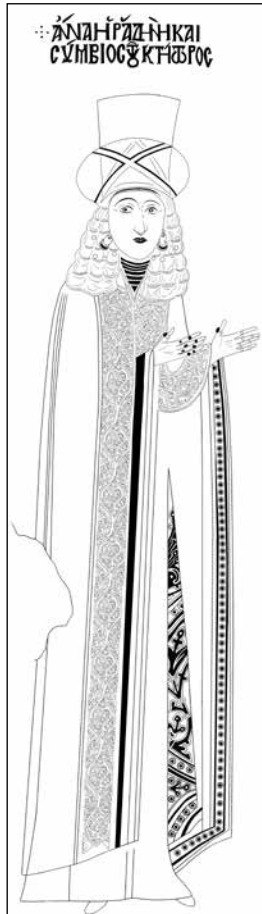
Σχ. 3 Ο Θεόδωρος Λημνιώτης, δεύτερη φάση

Цр. 3 Теодор Лимниотис

¹¹ Ως κυρίαρχη προσωπικότητα από την οποία αντλεί κύρος ο Θεόδωρος παρουσιάζεται από μελετητές της κτητορικής παράστασης, βλ. Μ. Παναγιωτίδη, *Η προσωπικότητα δύο αρχόντων της Καστοριάς και ο χαρακτήρας της πόλης στο δεύτερο μισό του 12ου αιώνα*, Δώρον, Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο, Θεσσαλονίκη 2006, 157-167, Δ.Α. Μαμαγκάκης, *Άννα Ραδηνή: Η γυναικεία της επαρχιακής αριστοκρατίας στο Βυζάντιο του 12ου αιώνα μέσα από κτητορικές παραστάσεις*, BYZANTINA SYMMEIKTA 22, (2012), 71-100.

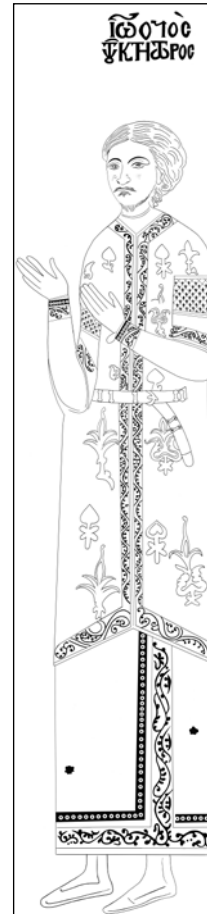
¹² T. Schmit, *Die Koimesis kirche von Nikaia. Das Bauwerk und die Mosaiken*, Leipzig-Berlin 1927, πιν. XXV και XXVII

¹³ Α. Ορλάνδος, *Νεώτερα ευρήματα εις την Μονήν Δαφνίου*, Αρχαίον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος, VII, 1, Αθήναι 1955-56, 77-88, εικ. 11-19.



Σχ. 4 Άννα Ραδηνή,
δεύτερη φάση
Цр. 4 Ана Радини

ξεχωρίζει και το μαρμάρινο ανάγλυφο πλαίσιο πάνω από την φρέσκο-εικόνα του αγίου Παντελεήμονος στο Νέρεζι¹⁴. Στην πρώτη τους εκδοχή περιβάλλονταν από πλούσια διακοσμημένα πλαίσια σαν αυτά που συνήθως συναντάμε σε εικόνες του 11ου και 12ου αιώνα. Δεν αποτελούσαν τμήμα Δέησης, αλλά εμφανίστηκαν σαν ξεχωριστό θέμα, το οποίο συμπλήρωνε το συνηθισμένο πρόγραμμα του εικονοστασίου¹⁵. Στην περίπτωση μας, επειδή ο Θεόδωρος δεν μπορούσε να εξασφαλίσει για δική του χρήση μια θαυματουργή εικόνα, καθώς γνωρίζουμε ότι τέτοιες υπήρχαν σε ναούς της Κωνσταντινούπολης, απαίτησε από τον βασικό του ζωγράφο να του κάνει ένα πιστό αντίγραφο. Κάθε μορφή γίνεται σεβαστή, όταν είναι πιστό αντίγραφο του πρωτότυπου. Υποθέτουμε ότι γι' αυτόν τον λόγο η εικόνα λατρείας των πατρώνων απέκτησε διακοσμημένο πλαίσιο το οποίο σε μεγάλο βαθμό θυμίζει ανεξάρτητο προσκυνητάριο. Προσπαθώντας να περιγράψει όσο το δυνατόν πιστότερα αυτό το τριμερές τοξωτό πλαίσιο ο καλλιτέχνης ζωγράφισε το μαρμάρινο ανάγλυφο κομμάτι πιθανόν γνωστής σ' αυτόν εικόνας. Γνωρίζουμε ότι το πρωτότυπο της ανάγλυφης λατρευτικής εικόνας των αγίων Αναργύρων που βρισκόταν στη Μονή Κοσμιδίου¹⁶ καταγράφηκε σε μια διήγηση θαύματος. Ο ασθενής που θεραπεύτηκε είδε σαν σε όνειρο τον χώρο και στην ουσία τον αναπαράστησε. Στην ίδια παράσταση κάτω από το διακοσμημένο πλαίσιο μέσα σε ημικύκλιο προβάλλει ο Χριστός σε προτομή να στεφανώνει τους αγίους Κοσμά



Σχ. 5 Ο υιός Ιωάννης
Цр. 5 Јован син

και Δαμιανό. Ακριβώς απέναντι στο μέτωπο του δυτικού τοίχου εικονίζεται η ολόσωμη Παναγία Παράκληση στραμμένη προς τον υιό της να κρατάει ενεπί-

¹⁴ Л.Н. Окунев, *Алтарная преграда XII века в Нерези*, Seminarium Kondakovianum III, Prague 1929, t. IV, Dj. Bošković, *La restauration recente de l'iconostase a l'eglise de Nerezi*, Seminarium Kondakovianum VI, Prague 1933, 157-159.

¹⁵ Г. Бабић, *О живописаном украсу олтарских преграда*, ЗЛН 11 (1975), 16-17.

¹⁶ E. Rupprecht, *Cosmae et Damiani sanctorum medicorum vitam et miracula e codice londinensi*, Berlin 1935, 15 θαύμα, 38, στ. 5-10, ``εὐρών εν τοις ονειροις εκ τοις κατὰ-ντικρυς της εισόδου ανατεθείσης εικόνας, της γεγλυμένης και εχούσης τας των αγίων εικόνας Κοσμά και Δαμιανού ένθεν και ένθεν, μεταξύ δε αυτών την της (παρθένου και θεοτόκου``. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 61-62.

γραφο ειλητό με κείμενο σε μορφή ερωταποκρίσεων¹⁷. Εδώ διεξάγεται ένας διάλογος που αναδεικνύει πάλι τον μεσολαβητικό ρόλο της Παναγίας, τόσο στην απόδοση του ιαματικού χαρίσματος στους εικονιζόμενους αγίους, όσο και στην τελική σωτηρία του κτήτορα. Οι μορφές της Θεοτόκου και του Χριστού συμβολικά υποδεικνύουν την παρουσία του Λόγου δηλαδή της Σοφίας του Θεού στην στέψη των πατρónων, που με την σειρά τους φρόντισαν για την αποκατάσταση της υγείας του Θεόδωρου. Έχει υποστηριχθεί ότι και αυτός ο εικονογραφικός τύπος έλκει την καταγωγή του από την πρωτεύουσα του Βυζαντίου¹⁸.

Η φρέσκο-εικόνα των αγίων Κοσμά και Δαμιανού μας συνδέει και με το νότιο κλίτος του ναού, στο οποίο ξεδιπλώνεται ο κύκλος του Βίου και των θαυμάτων τους. Για να εισέλθουμε στο τμήμα αυτό του ναού περνάμε από τοξωτό άνοιγμα, όπου εικονίζονται άλλοι δύο ιαματικοί άγιοι, ο άγιος Παντελεήμων και ο άγιος Ερμόλαος¹⁹.

Η δεύτερη ζώνη του κλίτους στην αρχική έκδοση, πριν από την μερική απώλεια της ζωγραφικής στο νότιο τοίχο, φιλοξενούσε έναν εκτενή εικονογραφικό κύκλο των αγίων Αναργύρων. Από το σύνολο των σκηνών που αναπτύσσονταν στους τρεις τοίχους σήμερα σώζονται τέσσερις σκηνές στον βόρειο και μία στον ανατολικό τοίχο²⁰. Οι σκηνές διακόπτονται στο πάνω μέρος, λόγω

¹⁷ S. der Nersesian, *Two images of the Virgin in the Dumbarton Oaks Collection*, DOP, 14 (1960), 69-86, M. Đorđević- M. Marković, *On the Dialogue Relationship Between the Virgin and Christ in East Christian Art*, Zograf 28, Beograd (2000-2001), 13-48, M. Παναγιωτίδη, *Το πρόβλημα του ρόλου του χορηγού και του βαθμού ανεξαρτησίας του ζωγράφου στην καλλιτεχνική δημιουργία. Δύο παραδείγματα του 12^{ου} αιώνα*, Το πορτραίτο του καλλιτέχνη στο Βυζάντιο (επ. Μ.Βασιλάκη), Ηράκλειο 1997, 77-105.

¹⁸ Đorđević- Marković, *On the Dialogue*, 36.

¹⁹ Στο εσωτερικό του ναού και πάνω απ' όλα τα ανοίγματα επικοινωνίας παριστάνονται και άλλα ζεύγη ιαματικών αγίων. Στον δυτικό τοίχο του κυρίως ναού οι άγιοι Κύρος και Ιωάννης, στον ανατολικό του νάρθηκα οι άγιοι Ανίκητος και Φώτιος και πάνω από το τοξωτό άνοιγμα που οδηγεί στο βόρειο κλίτος οι Φλώρος και Λαύρος.

²⁰ Σ. Πελεκανίδης, *Καστοριά. Βυζαντινά τοιχογραφία*, Πίνακες I., Θεσσαλονίκη 1953, Πίν. 28α, 30α-β. Στο λεύκωμα αυτό αναφέρονται ως ίασεις του υδρωπικού και του τυφλού, Σ. Πελεκανίδης, Μ. Χατζηδάκης, *Καστοριά*, Αθήνα 1985, 24, 25. Δεν υπάρχουν ταυτίσεις αλλά τοποθετούνται κάτω από τον τίτλο, θαύματα αγίων Αναργύρων. Ορισμένες σκηνές ταυτίστηκαν πρώτα από την Σφέτλανα Τομέκοβιτς, βλ. S. Tomeković, *Maladie et guérison dans la peinture murale byzantine du XII^e siècle*, στο: *Maladie et société a Byzance*, ed. E. Patlagean, Spoleto 1993, 106-116, σημ. 30. Η ερευνήτρια περιγράφει την λήψη χάριτος ίασης των αγίων, την ομαδική θεραπεία και την θεραπεία του υδρωπικού. Ακολουθεί η Νάνσυ Σεφτσένκο, η οποία φαίνεται να μην γνωρίζει την προηγούμενη μελέτη, βλ. N. Ševčenko, *Healing Miracles of Christ and the Saints, Life is Short Art Long: The Art of Healing in Byzantium* (εκδ. B.Pitarakis), Exhibition Catalogue, Pera Museum 2015, 34, εικ. 4, όπου αναφέρονται η ομαδική θεραπεία και η θεραπεία του υδρωπικού. Πρόσφατα σε μια εμπεριστατωμένη μελέτη των ιαματικών αγίων από την Τατιάνα Σταροντούμπτσεφ, αναγνωρίστηκε και η πρώτη σκηνή του δυτικού τοίχου, που είναι η μαθητεία των αγίων από την μητέρα τους αγία Θεοδότη, βλ. T. Стародубцев, *Свети лекари. Поштовање и представљање у истичнобосанској свету средњег века*, Београд 2018, 46-48. Από την θέση αυτή ευχαριστώ την Τατιάνα θερμά για όλες τις γόνιμες συζητήσεις που κάναμε με αφορμή τον κύκλο των αγίων Αναργύρων. Ακόμη στην δημοσίευτη διατριβή του Α. Κυριάκου με θέμα την εικονογραφία των αγίων Αναργύρων στη βυζαντινή τέχνη, γίνεται η ταύτιση της σκηνής του ανατολικού τοίχου που είναι η ίαση της καμήλου, βλ. Κυριάκος, *Η εικονογραφία των αγίων Αναργύρων*, 233-234.



Σχ. 6 Παναγία κτητορικής
παράστασης
Цр. 6 Богородица из ктиторске
представе

της κατάρρευσης του θόλου. Ο χώρος εικονογραφήθηκε ισορροπημένα και με την ίδια λογική με αυτή του βορείου κλίτους. Έτσι στην κόγχη του ανατολικού τοίχου στην κατώτερη ζώνη μόλις που διακρίνεται από την μέση και κάτω η ολόσωμη μορφή της Παναγίας, πιθανόν στον τύπο της Πλατυτέρας, την οποία παραστέκουν εκατέρωθεν οι αρχάγγελοι Γαβριήλ και Μιχαήλ. Είναι η τέταρτη κατά σειρά απεικόνιση της Θεοτόκου στον ρόλο της μεσίτριας. Αυτή την φορά οι δεήσεις της απευθύνονται στον τεραστίων διαστάσεων Χριστό Παντοκράτορα που καταλαμβάνει όλο τον δυτικό τοίχο. Από αυτήν την παρουσίαση δεν λείπει και ο αρχάγγελος Μιχαήλ, ο οποίος τοποθετήθηκε στον βόρειο τοίχο, μεταφέροντας μία παράδοση που παρατηρήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από την εποχή του Ιουστινιανού²¹. Ο ιστορικός Προκόπιος²² αναφέρει ότι ο Ιουστινιανός θεραπεύτηκε θαυματουργικά από τους αγίους, όταν επισκέφθηκε την βασιλική όπου υπήρχε ο τάφος τους στην Κύρρο της Συρίας²³ και σε ένδειξη ευγνωμοσύνης ανακαίνισε τόσο την Προσκυνηματική εκκλησία στο Φερεμάν, όσο και τον ομώνυμο ναό τους *εις τα Παυλίνον*, συμβάλλοντας καθοριστικά στην μεγάλη διάδοση της τιμής τους. Το συγκεκριμένο κτίσμα λεηλατήθηκε από τους Αβάρους το 626 και ανακαινίστηκε εκ βάθρων από τον Μιχαήλ Δ΄ τον Παφλαγόνα (1034-1041), ο οποίος έγινε μοναχός λίγο αργότερα στη Μονή Κοσμιδίου. Σε μια άλλη επιδρομή τρία χρόνια αργότερα καταστράφηκε και η εκκλησία των αγίων στις Βλαχέρνες²⁴. Ο ναός των αγίων *εις τα Παυλίνον* κτίστηκε το 480 και αποτέλεσε μέρος του μοναστηριακού συγκροτήματος, γνωστού από τον 10ο αιώνα και ως Μονή Κοσμιδίου²⁵. Η ονομασία συνδέεται με τον άγιο Κοσμά και επικράτησε να χρησιμοποιείται για την δήλωση του προαστίου που βρισκόταν η μονή κοντά στη Μονή Βλαχερνών.

²¹ Ph. Booth, *Orthodox and heretic in the early byzantine cults of saints Cosmas and Damian, An Age of Saints? Power, Conflict and Dissent in early medieval Christianity* (εκδ. P. Sarris, M. dal Santo, Ph. Booth), Leiden-Boston 2011, 124-128, όπου υποστηρίζεται ότι η αφιέρωση ναών αυτή την εποχή στην Παναγία, τον αρχάγγελο Μιχαήλ και τους αγίους Κοσμά και Δαμιανό, γινόταν και για δογματικούς λόγους.

²² Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, I, 6, 5-7.

²³ Στον Βίο του επισκόπου Εδέσσης Ραββουλά (+435), γραμμένο στα συριακά τον 6ο αιώνα αναφέρεται η ύπαρξη βασιλικής αφιερωμένης στους αγίους Αναργύρους πλησίον της Κύρρου. Εκεί ο Ραββουλάς ήταν αυτόπτης μάρτυρας ενός θαύματος που αποτέλεσε το καθοριστικό γεγονός για την μεταστροφή του στον χριστιανισμό. Επίσης γύρω στο 432 ο επίσκοπος Θεοδώρητος Κύρρου αναφέρει μια προσπάθεια πυρπόλησης του ναού των αγίων.

²⁴ L. Dindorf (εκδ.), *Chronicon Pascale*, [CSHB] Bonn: Weber, 1832, 713, 725.

²⁵ Για την Μονή Κοσμιδίου, βλ. R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantine, première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat oecuménique*, III. Les

Σχ. 7 Ο Χριστός
Εμμανουήλ, ιερό
Цр. 7 Христ Емануил
олтара



Ο Λημνιώτης γνωρίζει ότι ήλθε να υπηρετήσει την πόλη που ίδρυσε ο Ιουστινιανός και κρίνει σκόπιμο να μεταφέρει όλη την παράδοση της Κωνσταντινούπολης σχετικά με την τιμή των αγίων. Έχει προηγηθεί η συγγραφή του Συναξαρίου Κωνσταντινουπόλεως, ο Βίος και η Συλλογή των θαυμάτων²⁶ που συνδέονται με το μοναστηριακό συγκρότημα. Ίσως είχε νοσηλευτεί στον χώρο θεραπείας της Μονής Κοσμιδίου και άρα γνώριζε πολύ καλά την αληθοφάνεια των διηγήσεων.

Είναι γνωστό ότι στο εορτολόγιο της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας σημειώνεται η μνήμη τριών ζευγών αγίων Αναργύρων που έφεραν τα συγκεκριμένα ονόματα: της Αραβίας (17 Οκτωβρίου) της Ασίας (1 Νοεμβρίου) και της Ρώμης (1 Ιουλίου). Με βάση τα γνωστά μέχρι τώρα παραδείγματα φαίνεται ότι στο ναό των Αγίων Αναργύρων Καστοριάς μεταφέρθηκε ο βίος και τα θαύματα αυτών της Ασίας²⁷. Γι' αυτή τη δυάδα μιλούν γραπτά κείμενα με τον τίτλο ο *Βίος των εξ Ασίας Αγίων Αναργύρων*, ενώ ο πιο γνωστός που καθιερώθηκε,

eglises et les monasteries, Paris 1969, 286-289, P. Maraval, *Lieux, saints et pelerinages d' Orient: histoire et geographie des origines a la conquete de Constantinople*, Paris 1985, 403, A.-M. Talbot, *Constantinople: City of Miraculous Healings, Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium* (εκδ. B. Pitarakis), Exhibition Catalogue, Pera Museum 2015, 79-80.

²⁶ Έχουν δημοσιευτεί 62 διαφορετικές διηγήσεις θαυμάτων που κατανέμονται σε 6 ομάδες. Οι 5 ομάδες χρονολογούνται πριν από τον 10 αιώνα και η τελευταία στον 14ο. Τα θαύματα της συλλογής Deubner εκτυλίσσονται στη Μονή Κοσμιδίου.

²⁷ Για τον βίο των Αγίων Αναργύρων εξ Ασίας, F. Halkin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, Tome I, Bruxelles 1957 (BHG) 126-128, 372-372e, 373b, 373h-373k, 374, 375-375c, του ιδίου, *Novum Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, Bruxelles 1984 (*Novum Auctarium BHG*) 54-55, 372-372bb, 373h, 374-374b. Εμπεριστατωμένη διαπραγμάτευση διαφορετικών εκδόσεων του βίου, βλ. G. Luengo, *Il `dossier `agiografico dei santi Cosma e Damiano*, στο: Sant' Eufemia d' Aspromonte. Atti del Convegno di studi per il bicentenario dell' autonomia. Sant' Eufemia d' Aspromonte, 14-16 dicembre 1990, ed. S. Leanza, Soveria Mannelli 1997, 47-49.



Σχ. 8 Επιγραφές Παναγίας Νικοποιοῦ, ιερό

Цр. 8 Натписи Богородице Никопеје

επειδή συναντάται σε πολλά χειρόγραφα, είναι αυτός με τον τίτλο *Βίος και πολιτεία των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού* (BHG 372)²⁸. Από τα μέχρι τώρα στοιχεία φαίνεται ότι τα άλλα χειρόγραφα που μιλούν για τον Βίο και τα θαύματα (BHG 372) και το περιληπτικό περιεχόμενο τους (BHG 373) δεν εκδόθηκαν. Ιδιαίτερη αξία έχει και αυτός που γράφτηκε από τον Συμεών τον μεταφραστή²⁹ (BHG 374), *Βίος και πολιτεία των αγίων και θαυμαστών Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού*. Ποιες παραστάσεις από όλες αυτές που περιγράφονται στον Βίο και τις συλλογές θαυμάτων, έχουν μεταφερθεί στις διακοσμήσεις εκκλησιών, εικόνων και χειρόγραφων μέχρι την εποχή που αναλαμβάνει την ανακαίνιση των Αγίων Αναργύρων ο Θεόδωρος; Στην αποτοιχισμένη σύνθεση του 7^{ου} αιώνα από την ρωμαϊκή αγορά της Θεσσαλονίκης εικονίζονται ο Χριστός με δύο αγγέλους στο πάνω τμήμα και από κάτω οι άγιοι αντρωποί³⁰. Γνωρίζουμε ότι ο Συμεών ο μεταφραστής αφιέρωσε το περιεχόμενο που συναντάται σε διακοσμημένα χειρόγραφα. Σ' ένα από αυτά της Μονής Σινά³¹ αρ. 500 (γύρω στο 1063) στην μικρογραφία που καλύπτει την επιφάνεια fol.5, όπου παριστάνονται δύο περιστατικά, της θεραπείας του χωρικού που κατάρπει το φίδι και της θεραπείας της καμήλας. Θεωρείται ότι το Ευαγγέλιο αρ. 2 που σώζεται στη Μονή του Αγίου Παντελεήμονα³², διακοσμήθηκε στον 12ο αιώνα. Στην σελίδα fol. 197v βρίσκεται ολοσέλιδη μικρογραφία που διαιρείται σε τέσσερα μέρη, στα

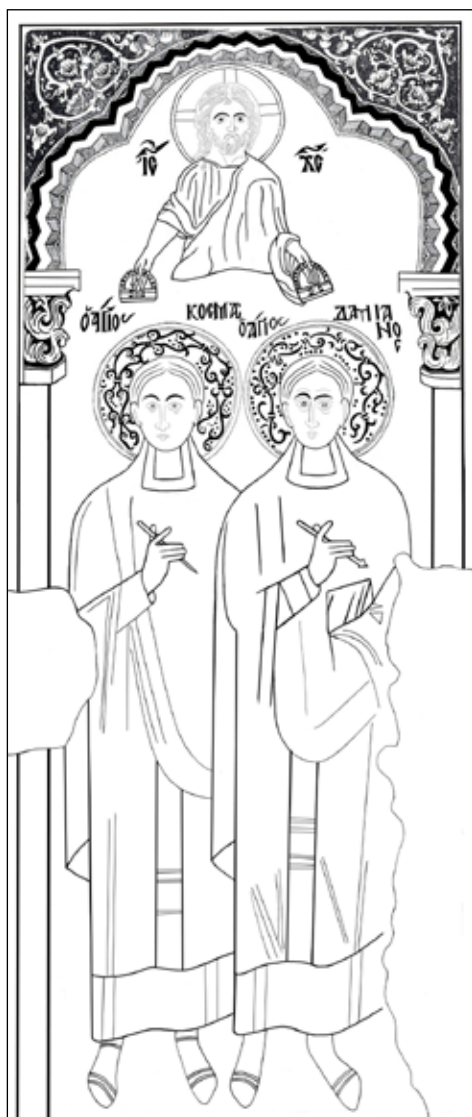
²⁸ L. Deubner, *Kosmas und Damian. Texte und Einleitung*, Leipzig – Berlin 1907, 87-96. Αυτό το κείμενο συναντάται σε πάνω από 100 χειρόγραφα, βλ. M. van Esbroeck, *La diffusion orientale de la légende des saints Cosme et Damien*, στο: Hagiographie, culture et sociétés IVe-XIIe siècles. Actes du colloque organisé à Nanterre et à Paris, 2-5 Mai 1979, Paris 1981, 69, Luongo, *Il „dossier“ agiografico*, 47. S. Tomeković, *Maladie et guérison*, 106, σημ. 30, Archbishop Damianos of Sinai, *The Medical Saints of the Orthodox Church in Byzantine Art*, in: *Culture and Well-being in Byzantium (400-1453)*, Proceedings of the International Conference (Cambridge, 8-10 September 2001), edd. M. Grünbart, E. Kislinger, A. Muthesius, D. Ch. Stathakopoulos, Wien 2007, 44, J. Harrold, *Saintly Doctors: The Early Iconography of SS. Cosmas and Damian in Italy*, University of Warwick, Department of History of Art, May 2007 (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), 197, εικ. 35-36.

²⁹ G. Van Hoof, *Vita SS. Cosmae et Damiani ex codice Leidensi Graeco*, Anal.Boll. 1 (1882), 586-596

³⁰ Α. Ξυγγόπουλος, *Η παλαιοχριστιανική τοιχογραφία της ρωμαϊκής αγοράς Θεσσαλονίκης*, Βυζαντινά 9 (1977), 414.

³¹ Π. Миловић, *Менолог. Историјско-уметничка истраживања*, Београд 1973, 203, σημ. 171, N. Patterson Ševčenko, *Illustrated Manuscripts of the Metaphrastian Menologion*, Chicago – London 1990, 64, ill. 1G1, K. Weitzmann, G. Galavaris, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai: The Illuminated Greek Manuscripts, Volume One. From the Ninth to the Twelfth Century*, Princeton, N. J. 1990, 74-75, fig. 200.

³² Στ. Πελεκανίδης, Π. Χρήστου, Χ. Μαυροπούλου-Τσιούμη, Σ. Καδός, *Οι θησαυροί του Αγίου Όρους. Εικονογραφημένα χειρόγραφα*, том. 2. Αθήνα 1975, 349, εικ. 278, Tomeković, *Maladie et guérison*, 106, σημ. 30, N. P. Ševčenko, *Healing Miracles*, 34-35, εικ. 6. Για την δεύτερη σκηνή στο χειρόγραφο, βλ. Skrobucha, *Kosmas und Damian*, 61, Abb. S. 62.

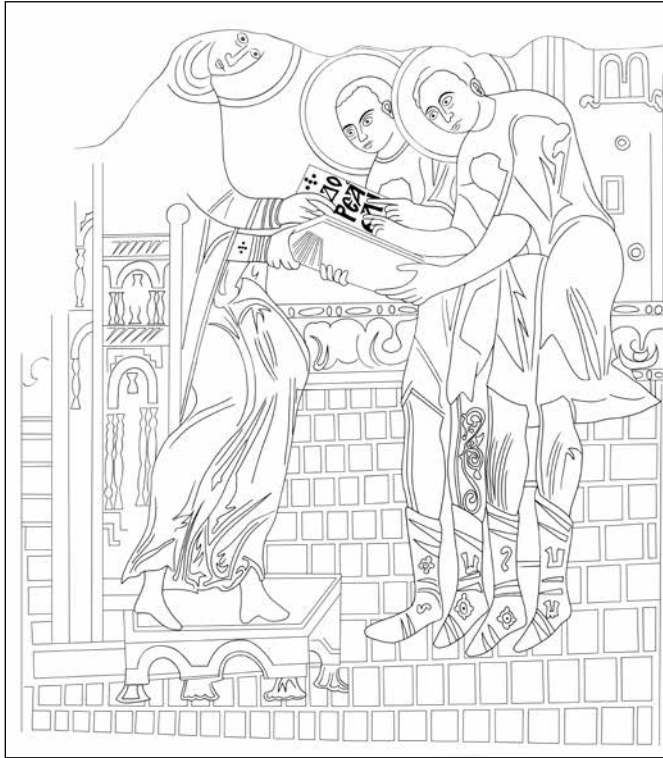


Σχ. 9 Οι πάτρονες άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός
Сл. 9 Св.Козма и Дамјан, патрони



Σχ. 10 Παναγία Παράκλησις
Цр. 10 Богородица Параклисис

οποία μεταφέρονται διαφορετικές σκηνές. Πάνω αριστερά οι άγιοι θεραπεύουν νεαρό άνδρα ξαπλωμένο στο κρεβάτι. Πάνω δεξιά θεραπεύουν αγένειο άνδρα με φουσκωμένη κοιλιά. Κάτω αριστερά απομακρύνουν το φίδι από τον χωρικό. Τέλος κάτω δεξιά στέκονται μπροστά σε μια γυναίκα που τους προσφέρει τρία αυγά σ' ένα σκεύος. Στην επόμενη σελίδα του ίδιου φύλλου fol. 197v, η μι-



Σχ. 11 Μαθητεία
αγίων Αναργύρων

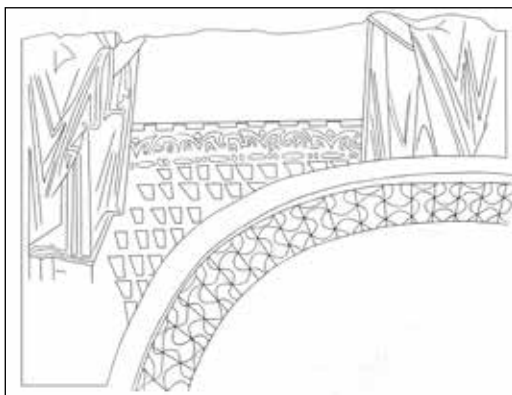
Цр. 11 Подучавање
св. Бесребреника

κρογραφία παρουσιάζει τους αγίους να στέκονται στραμμένοι προς το κέντρο, όπου μέσα από ημικυκλικό νεφέλωμα προβάλλει ο στηθαίος Χριστός και τους προσφέρει ειλητά.

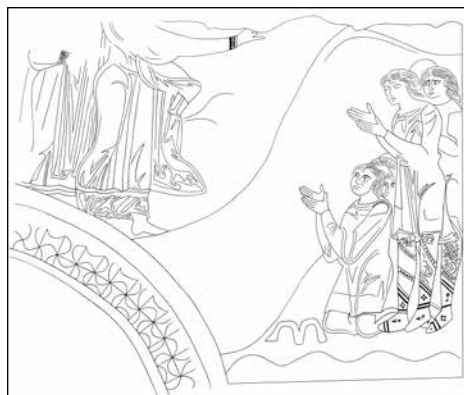
Αυτές είναι οι συνθέσεις που προηγούνται χρονικά. Αλλά ας εξετάσουμε όλες τις διασωθείσες σκηνές εντός του ναού, ξεκινώντας από τα δυτικά του βόρειου τοίχου, όπου παρατηρούμε ότι εξελίσσεται ένα επεισόδιο στο εσωτερικό κτίσματος. Αναγνωρίζεται μια γυναικεία μορφή που συλλαμβάνεται σε ελεύθερη κίνηση μπροστά σε θρόνο να υποδεικνύει σε ανοιχτό βιβλίο κείμενο στο οποίο αναγράφεται η φράση ΔΟΡΕΑ(Ν) ΕΛΑ(BΕΤΕ). Το κείμενο διαβάζουν οι νεαροί άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός που αποδίδονται με κοντούς χιτώνες και στενά εσώρουχα, τα οποία στο κάτω μέρος σκεπάζουν μπότες. Είναι αγένειοι και κοντοκουρεμένοι. Πρόκειται για την σκηνή της μαθητείας, όπου τον ρόλο της δασκάλας αναλαμβάνει η μητέρα τους αγία Θεοδότη³³. Ο Βίος αναφέρει ότι μια θεοσεβής γυναίκα που ονομαζόταν Θεοδότη, είχε δύο υιούς τον Κοσμά και τον Δαμιανό, στους οποίους δίδασκε τα ιερά γράμματα με ευσέβεια και σεμνότητα³⁴. Η υποδεικνυόμενη ευαγγελική φράση (Ματθ. 10: 8), *ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἔλαβετε, δωρεὰν δότε*, συνδέει την σκηνή με την απόδοση της χάριτος ἰασης

³³ Ο Κυριάκος αναγνωρίζει στο πρόσωπο της γυναίκας την Παναγία, η οποία παραδίδει στους αγίους συγχρόνως και κιβωτίδιο ιατρικών εργαλίων, βλ. 129.

³⁴ Deubner, *Kosmas und Damian*, 87, Rupprecht, *Cosmae et Damiani*, 1.



Σχ. 12 Χάρισμα θεραπείας
Цр. 12 Дар терапије



Σχ. 13 Ομαδική θεραπεία
Цр. 13 Групна терапија

μέσω του Αγίου Πνεύματος. Η παλαιότερη απεικόνιση των αγίων με την μητέρα τους απαντά στην αποτοιχισμένη τοιχογραφία από την Επισκοπή Ευρυτανίας³⁵. Επίσης στον Άγιο Μάρκο της Βενετίας εντοιχισμένο ανάγλυφο που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα παριστάνει την αγία Θεοδότη με τους αγίους Αναργύρους.

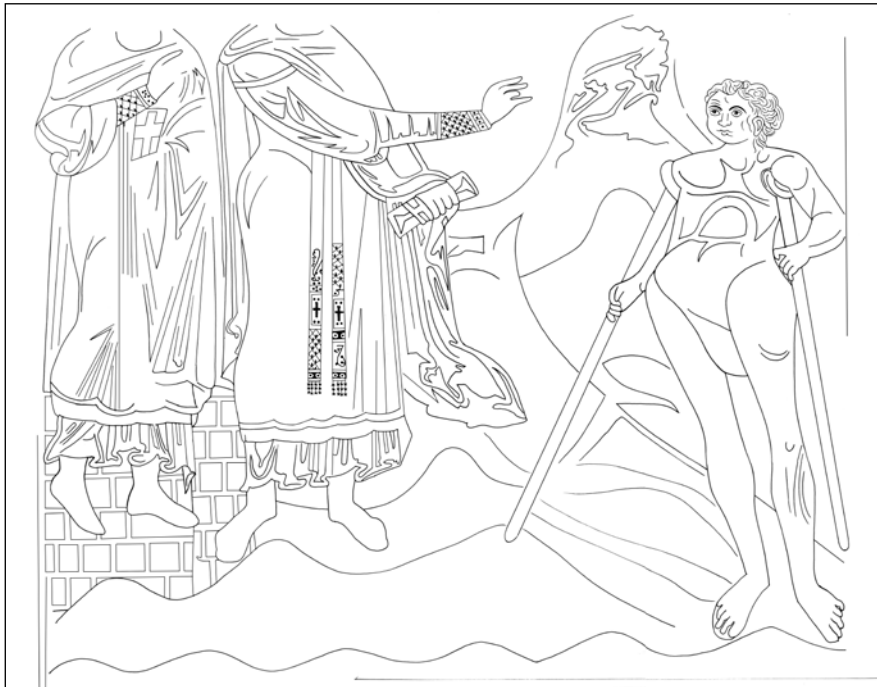
Στην επόμενη σκηνή, αναγνωρίζονται οι άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός με τα διακριτικά τους, ελαφρά στραμμένοι ο ένας προς τον άλλο με τα χέρια ανασηκωμένα προς τα πάνω, όπου πιθανόν παριστάνονταν ημικύκλιο με την προτομή του Χριστού και δέχονταν την χάρη της θεραπείας³⁶. Η παράσταση πριν από το ναό της Καστοριάς απαντά στο Μηνολόγιο του Βασιλείου³⁷ (~985), στο Μηνολόγιο του Σινά³⁸ (δεύτερο μισό 11^{ου} αιώνα) και στο Ευαγγέλιο της Μονής Παντελεήμονος (δεύτερο μισό 12^{ου} αιώνα).

³⁵ Βυζαντινές τοιχογραφίες και εικόνες, Αθήνα: Εθνική πινακοθήκη 1976, 34-35, αρ. 23β, πιν.3, *Splendeur de Byzance*, Europalia 82, Κατάλογος έκθεσης (επ. J.Lafontaine-Dosogne), Bruxelles: Musees royaux d' art et d'histoire, 1982, 26, *Affreschi e icone dalla Grecia (X-XVII secolo)*, Atene 1986, 42-43, αρ. 3, *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*, Κατάλογος έκθεσης (εκδ. H. Evans-W. Wixom), New York: The Metropolitan Museum of Art, 1997, 49-50, αρ.15, Ε. Θεοχαροπούλου, Οι τοιχογραφίες του ναού της Κοίμησης Θεοτόκου στην Επισκοπή Ευρυτανίας, Αθήνα 2014, 165-168, εικ.20, Стародубцев, *Свети лекари*, 45.

³⁶ Deubner, *Kosmas und Damian*, 88, στ. 9. Rupprecht, *Cosmae et Damiani*, 5, στ.16-17. Σε υμνολογικό κείμενο του Μηναίου Νοεμβρίου που αποδίδεται στον Θεοφάνη αναφέρεται, *Πόθω θείω και ἔρωτι τῶν μελλόντων, πρακτικῶς πολιτευσάμενοι, τὰς σωτηρίους ὁδοὺς διηγύσατε. Ὅθεν τὸ καθαρὸν τῆς ψυχῆς, ἀκηλίδωτον τηρήσαντες, τῶν ἐνύλων τελείως ἀπέστησε. Πνεύματι δὲ θείῳ χρυσωθέντες, ἀχρύσως τὰς ἰάσεις τοῖς νοσοῦσι παρέχετε, δυνὰς ἱερά, φωταυγῆς ζωνωρίς, πεφωτισμένον θεῖον ζεῦγος Ἀνάργυροι, ἐν θλίψεσι καὶ νόσοις ἐπισκεπτόμενοι ἡμᾶς, καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν τὰς νόσους, ἀναργύρως ἰώμενοι.*

³⁷ *Il Menologio di Basilio I (cod.Vaticano Greco 1613) I Testo*, ed.C. Stornajolo, Torino 1907, 41.

³⁸ K. Weitzmann-G. Galavaris, *The Monastery of Saint Catherine at Mount Sinai: The illuminated Manuscripts*, Princeton 1990, 95-96, εικ.287.



Σχ. 14 Η θεραπεία του υδρωπικού

Пр. 14 Лечение водене болести

Στην τρίτη σκηνή παριστάνεται η ομαδική θεραπεία. Στο Συναξάρι της Κωνσταντινούπολης³⁹ με την φράση, *την ιατρείαν των ψυχών και των σωμάτων ησπάσαντο, θεραπεύοντες πάσαν νόσον και πάσαν μαλακίαν*, δηλώνεται ότι οι άγιοι απέκτησαν την χάρη να θεραπεύουν κάθε αρρώστια⁴⁰. Έτσι στην ομάδα των ασθενών στη δεξιά πλευρά της σύνθεσης περιλαμβάνονται, χωλοί, τυφλοί και εξανθηματικοί. Εδώ φανερώνονται οι δυνατότητες ίασης των αγίων Αναργύρων που γίνονται μιμητές του έργου του Χριστού.

Η τέταρτη σύνθεση του βόρειου τοίχου είναι ίσως η πιο σημαντική για τον Θεόδωρο. Σ' αυτήν παριστάνεται μαζί με τους αγίους, νέος γυμνός με διογκωμένη κοιλιά στηριγμένος σε δύο πατερίτσες να αναμένει την θεραπεία από την δυσάρεστη αρρώστια. Ο νέος υποφέρει από υδρωπικία⁴¹ και βρίσκεται στην ίδια θέση πιθανόν που βρισκόταν ο Λημνιώτης πριν από την άφιξη του στην Καστοριά. Η τοποθέτηση της πολύ κοντά στην μεσίτρια Θεοτόκο αποκαλύπτει την έμπνευση του κτήτορα.

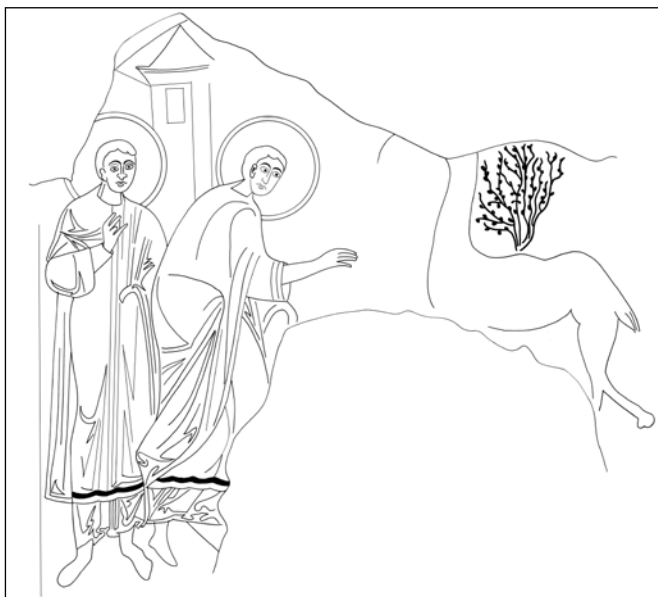
³⁹ H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, 186-188.

⁴⁰ Deubner, *Kosmas und Damian*, 88, στ.14-17.

⁴¹ Deubner, *Kosmas und Damian*, 99, στ.34-35, 1ο θαύμα. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 139, 233.

Σχ. 15 Η θεραπεία
της καμήλας

Цр. 15 Лечење
камиле

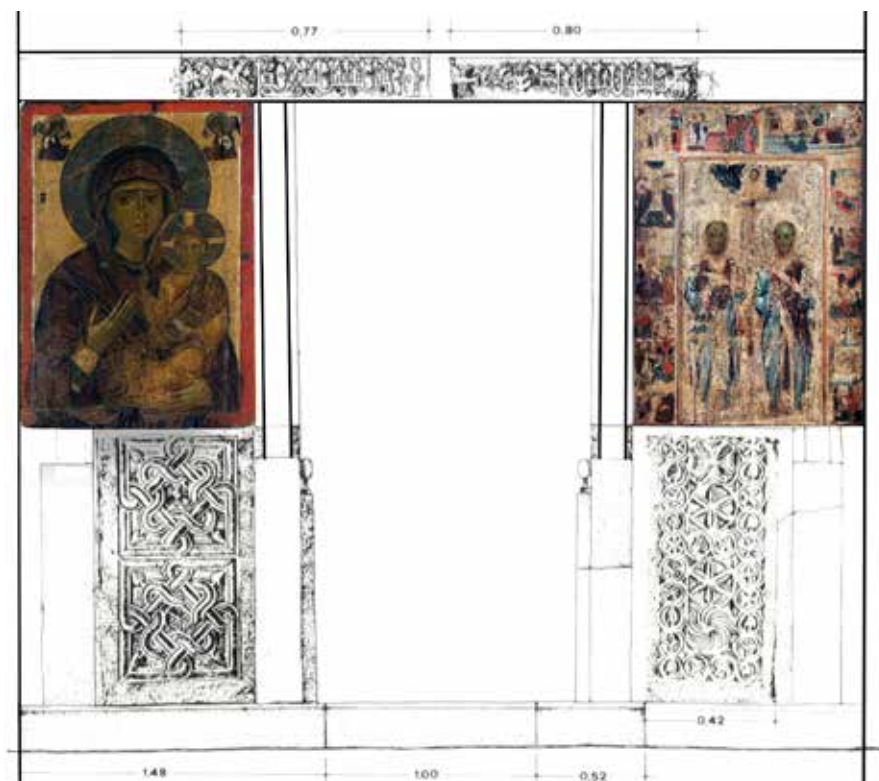


Στον ανατολικό τοίχο έχουμε την θεραπεία της καμήλου⁴². Σώζεται μερικώς η κάμηλος στη δεξιά πλευρά, ενώ οι άγιοι προσέρχονται ευλογώντας όπως στην προηγούμενη από μακριά. Η αποκατάσταση του ποδιού της γίνεται από τους δύο αγίους υποδεικνύοντας μια διαφοροποιημένη εκδοχή. Στη συλλογή γίνεται λόγος για την παρουσία μόνο του αγίου Κοσμά.

Είναι σίγουρο ότι ο κύκλος των αγίων ολοκληρωνόταν στο νότιο τοίχο, όπου χωρούσαν άλλες τέσσερις τουλάχιστον σκηνές. Αυτά συμβαίνουν όσο ακόμη είναι σε μια ώριμη ηλικία, πριν πάρουν την απόφαση μαζί με την σύζυγο του να αφιερωθούν στον μοναχικό βίο⁴³. Έχει μεσολαβήσει σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας μια εικοσαετία περίπου, μετά το πέρας της οποίας συντελούνται κάποιες αλλαγές. Πρώτα φιλοτεχνούνται τα πορτρέτα του ζεύγους εκατέρωθεν της μορφής του Χριστού Παντοκράτορα με μοναχική ενδυμασία. Όπως αναφέραμε και αλλού «διορθώνονται» οι επιγραφές στην κτητορική παράσταση. Αναγράφονται νέες στο χρώμα της ώχρας και αλλάζει ο τύπος. Απαλείφεται η φράση *Δέσις του δούλου ή της δούλης* και γράφονται μόνο τα ονόματα και τα επίθετα των κτητόρων, ως εξής: *Θεόδωρος ο Λημνιώτης και κτήτωρ, Άννα η Ραδηνή και σύμβιος του κτήτωρος, Ιω(άννης) ο υιός του κτήτωρος*. Στα πορτρέτα του Θεόδωρου και της Άννας προστίθενται πίλοι στα κεφάλια που δηλώνουν και την αλλαγή του ρόλου τους. Τα επίθετα του ζεύγους μεταφέρονται και στις επιγραφές του Παντοκράτορα, για να δηλωθεί ξεκάθαρα η αντιστοιχία με ανάλογες κινήσεις αυτοκρατόρων, όταν μόναζαν. Την ίδια εποχή γίνεται και η παραγγελία της εικόνας των αγίων Αναργύρων,

⁴² Deubner, *Kosmas und Damian*, 90, στ.3-6, Rupprecht, *Cosmae et Damiani*, 8, στ. 21-25, Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 42.

⁴³ Ε. Κυριακούδης, *Ο κτίτορας του ναού των Αγ. Αναργύρων Καστοριάς Θεόδωρος (Θεόφιλος Λημνιώτης, Βαλκανικά Σύμμεικτα 1, Θεσσαλονίκη 1981, 3-27.*



Σχ. 16 Εικονοστάσι, αναπαράσταση

Цр. 16 Иконостас са иконама, реконструкција

που τοποθετήθηκε στο μαρμαρίνο τέμπλο στη νότια πλευρά. Το τέμπλο είναι το αρχικό της πρώτης φάσης, το οποίο διατηρείται και προσαρμόζονται σ' αυτό δύο νέες εικόνες, των αγίων Αναργύρων και της Παναγίας. Στοιχεία αυτών των ενεργειών περνούν και στην επιγραφή⁴⁴, που τοποθετείται σε επαφή με το τέμπλο στο νότιο τοίχο, όπου αναφέρονται η Κωνσταντινούπολη, οι άγιοι Ανάργυροι και η Καστοριά, σκέπη της οποίας επιθυμούν να γίνουν οι άγιοι Κοσμάς και Δαμιανός. Η απόφαση ν' ακολουθήσουν τον μοναχισμό καθορίζει και την επόμενη φάση στη ζωή τους που είναι η μόνιμη παραμονή στην Καστοριά. Υπάρχει και συνέχεια γιατί ο εγγονός της οικογένειας Θεόδωρος εμφανίζεται ως κτήτορας στην Ανακαίνιση του ναού του Αγίου Στεφάνου.

Από την παράδοση της Κωνσταντινούπολης αντλεί υλικό ο Θεόδωρος και για την ιστόρηση της αμφιπρόσωπης εικόνας του τέμπλου, στην οποία διακρίνονται οι άγιοι μετωπικοί να ευλογούνται από τον Χριστό⁴⁵. Γύρω

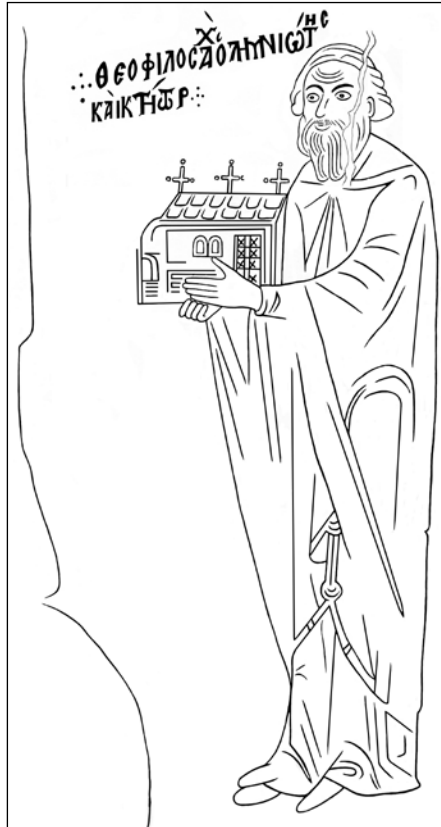
⁴⁴ Δρακοπούλου, *Η πόλη*, 46-47, Μαμαγκάκης, *Άννα Ραδηνή*, 80, Παναγιωτίδη, *Προσωπικότητα*, 161, 165, σημ. 51.

⁴⁵ Η δεύτερη όψη της εικόνας ζωγραφίστηκε στον 17 αιώνα, βλ. Ε.Τσιγαρίδας, *Βυζαντινό Μουσείο Καστοριάς*, Αθήνα 2002, 8-9, 11, Archbishop Damianos, *The Medical Saints*, 44, pl. 2, fig. 2, Ševčenko, *Healing Miracles*, 35-38, 40, σημ. 21, όπου διατυπώνεται

και μέσα σε πλαίσια εικονίζονται περιστατικά του Βίου και των θαυμάτων. Το πρώτο συμπέρασμα που βγαίνει είναι ότι εδώ έχουμε επιπλέον σκηνές από αυτές των τοιχογραφιών. Η Σεφτσένκο αναφέρει ότι η εικόνα έγινε στον 13ο αιώνα και ότι στην δεξιά πλευρά αναγνωρίζονται σκηνές από τα θαύματα με την σύζυγο του Μάλχου.

Πρώτη αριστερά 1. Η μαθητεία

Στο επεισόδιο διακρίνονται αρκετές φθορές, αλλά είναι δυνατή η αναγνώριση αριστερά μιας καθισμένης μορφής, η οποία υποδεικνύει στις απέναντι δύο μορφές πιθανόν το κείμενο του ευαγγελίου του Ματθαίου, ενώ αριστερά κινούνται με πρόθεση να το διαβάσουν οι άγιοι. Πρόκειται για την αγωγή των αγίων Αναργύρων. Στον Βίο αναφέρεται ότι η αγία Θεοδότη ανέτρεφεν αυτούς *εν πάση ευσεβεία και σεμνή πολιτεία διδάσκουσα αυτούς τα ιερά γράμματα*⁴⁶. Στη σύνθεση οι δύο άγιοι αποδίδονται σε παιδική ηλικία, ενώ η μητέρα τους εικονίζεται σε μεγαλύτερη κλίμακα. Υπάρχει μορφολογική ομοιότητα με την αντίστοιχη της τοιχογραφίας, όπου οι άγιοι επίσης εικονίζονται σε νεανική ηλικία να δέχονται τις υποδείξεις της μητέρας τους πάνω στο ίδιο κείμενο του ευαγγελίου. Είναι ξεκάθαρο ότι δεν παραλαμβάνουν κάτι αλλά με το ένα χέρι κρατούν το βιβλίο και με το άλλο δείχνουν το συγκεκριμένο εδάφιο⁴⁷.



Σχ. 17 Ο μοναχός Θεόφιλος

Цр. 17 Монах Теофил



Σχ. 18 Επιγραφή Ραδηνής

Цр. 18 Натпис његове жене као монахиња

η άποψη ότι στην δεξιά πλευρά παριστάνονται επεισόδια από την διάσωση της συζύγου του Μάλχου.

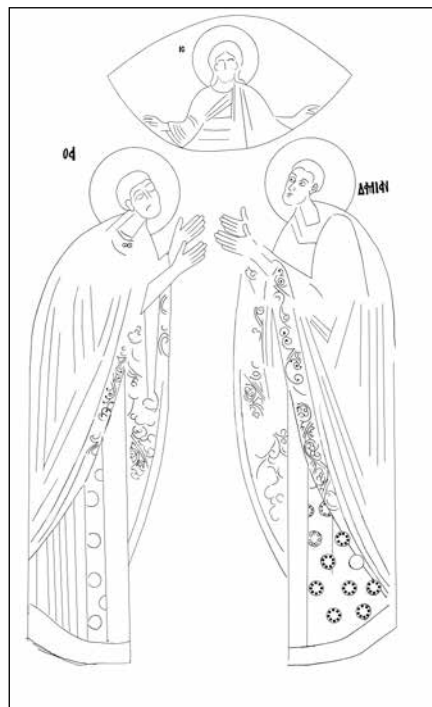
⁴⁶ Deubner, *Kosmas und Damian*, 87, στ. 7-8.

⁴⁷ Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 241, όπου η παράσταση δεν ταυτίζεται.



Σχ. 19 Άγιοι Ανάργυροι πρόσοψης

Цр. 19 Св. Бесребреници, западна фасада



Σχ. 20 Άγιοι Ανάργυροι πρόσοψης, νότια

Цр. 20 Св. Бесребреници, западна фасада

Δεύτερη αριστερά 2. Η θαυματουργική λήψη της χάριτος των ιάσεων

Η σκηνή διαμορφώνεται σε δύο ζώνες. Στην επάνω ζώνη εικονίζεται έναστρο ημικύκλιο ουρανού. Στην κάτω οι άγιοι υψώνουν τα ακάλυπτα χέρια τους προς τον ουρανό. Εικονίζονται όρθιοι και αντρωποί. Φορούν χιτώνα με επιμανίκια και φαιλόνιο. Κοιτούν ψηλά προς το ημικύκλιο που συμβολίζει τον ουρανό⁴⁸.

Τρίτη αριστερά 3. Η θεραπεία του υδρωπικού⁴⁹

Η σκηνή ξεδιπλώνεται με τρία πρόσωπα, όπως στην τοιχογραφία. Οι άγιοι Ανάργυροι προσεγγίζουν τον ασθενή από την αριστερή πλευρά. Αξίζει να τονισθεί ο τρόπος προβολής της συγκεκριμένης αρρώστιας με την διόγκωση της κοιλιακής χώρας του νέου. Η ίαση του γίνεται με χειρουργική επέμβαση και την ταυτόχρονη επίδειξη της συγκεκριμένης τομής. Τον ρόλο του χειρουργού αναλαμβάνει ο πρώτος άγιος που εικονίζεται γονατιστός και αφοσιωμένος. Ο νέος είναι πάλι γυμνός και παρακολουθεί με αγαλλίαση την διαδικασία.

⁴⁸ Ο.π. 240. Т. Стародубцев, *Свети лекари*, 48.

⁴⁹ Deubner, *Kosmas und Damian*, 99, στ.34-35, 1 θαύμα. Στο θαύμα της συλλογής αναφέρεται ότι η κοιλιά του νέου *εράγη*, και *πάσα δυσωδία εκχυθείσα τον οίκον όλον επλήρωσε*. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 140, 240.

Τέταρτη αριστερά 4. Η θεραπεία της Παλλαδίας⁵⁰

Η Παλλαδία παριστάνεται σε στάση δέησης μπροστά από διάφορα αρχιτεκτονήματα και δέχεται την ευλογία των αγίων. Η σκηνή περιορίζεται μόνο σ αυτό το επεισόδιο παραλείποντας την επίδοση των αυγών εκ μέρους της στον άγιο Δαμιανό. Στον Βίο ο άγιος Δαμιανός θεράπευσε την Παλαδία, την οποία οι γιατροί για μακρύ χρονικό διάστημα δεν είχαν καταφέρει να θεραπεύσουν. Αυτή τον ικέτευσε να δεχτεί ως δώρο τρία αυγά. Όταν το άκουσε ο άγιος Κοσμάς άφησε ως παρακαταθήκη την εντολή να μην ταφεί μαζί με τον αδελφό του. Μετά από λίγο ο άγιος Δαμιανός κοιμήθηκε. Όταν ο Κοσμάς πέθανε, εμφανίστηκε στο όνειρο του η καμήλα και του είπε πως το σκηνώμα του θα πρέπει να ταφεί δίπλα στον αδελφό του.

Τελυταία αριστερά 5. Η θεραπεία της καμήλου⁵¹

Οι άγιοι Ανάργυροι θεραπεύουν την κάμηλο σύμφωνα με την γενική διήγηση που υπάρχει για το θαύμα και τους θέλει να επεκτείνονται και στην ίαση κτηνών. Στις δύο παραστάσεις του ναού και της εικόνας ακολουθείται η ίδια διάταξη. Οι άγιοι προσέρχονται για την ίαση της από αριστερά, ενώ το ζώο απεικονίζεται στην δεξιά πλευρά.

Πάνω κέντρο 6. Ομαδική θεραπεία⁵²

Εδώ υπάρχει μίμηση των θαυμάτων του Χριστού. Ως άγιοι θεράποντες σπεύδουν να αποκαταστήσουν την υγεία διαφόρων νοσούντων. Τόσο στην τοιχογραφία, όσο και στην εικόνα παρατηρείται παρόμοια διάταξη. Οι περισσότεροι ασθενείς κρατούν μαστούνια και πατερίτσες, ορισμένοι γονατιστοί, ο τυφλός όρθιος με κλειστά τα μάτια, και κάποιοι με εξανθήματα χαρακτηριστικά δείγματα διαφορετικών περιστατικών.

Πρώτη δεξιά 7. Η Κοίμηση των αγίων Αναργύρων⁵³

Αρκετά πλούσια η σύνθεση σώζεται μόνο στην εικόνα και περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία των περιγραφών με μια ομαλή διαδοχή. Η σαρκοφάγος με τους ενταφιασμένους αγίους τοποθετήθηκε στην δεξιά πλευρά και η κάμηλος στην αριστερή. Όλοι οι παρευρισκόμενοι μπροστά από το ναό στο Φερεμάν της Κύρρου παρακολουθούν την ομιλούσα κάμηλο να περιγράφει το θέλημα του Θεού για την κοινή ταφή των δύο αγίων. Το θαύμα της θεραπείας του

⁵⁰ Deubner, *Kosmas und Damian*, 88-90, στ. 1-24, βλ. Kominis, AHG III, 41, στ. 17-24, Maas-Trypanis, *Romani*, 72, Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 140, 240, όπου πιθανολογείται ότι πρόκειται για την θεραπεία της συγκύπτουσας.

⁵¹ Deubner, *Kosmas und Damian*, 90, στ. 3-6, Rupperecht, *Cosmae et Damiani*, 8, στ. 21-25. Σχετικά με την περιγραφή του θαύματος στην υμνογραφία, βλ. Kominis, AHG III, 41, στ. 25-32. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 240-241, Τ. Стародубцев, *Свети лекари*, 48.

⁵² Deubner, *Kosmas und Damian*, 88, στ. 14-17 : *τυφλοις το βλέπειν εν ονόματι Ιησού Χριστού εδωρούντο, χωλείς το περιπατείν, κυλλούς υγιείς ποίοουν, δαίμονας απήλαννον και πάσαν πικρίαν εγκειμένην εν σώματι ανθρώπων εθεράπευον δια της δοθείσης αυτοίς χάριτος*, Kominis, AHG III, 9, στ. 185-200, Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 241.

⁵³ Deubner, *Kosmas und Damian*, 90-91, στ. 6-22, Rupperecht, *Cosmae et Damiani*, 9, στ. 1-29, Kominis, AHG III, 41, στ. 25-32, Maas-Trypanis, *Romani*, 89. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 241, Τ. Стародубцев, *Свети лекари*, 48.



Σχ. 21 Εικόνα εικονοστασίου δωδεκάτου αιώνα: 1.Μαθητεία αγίας Θεοδότης; 2.Χάρισμαίασης; 3.Θεραπεία του υδρωπικού; 4.Θεραπεία Παλαδίας; 5.Θεραπεία καμήλας; 6.Ομαδική θεραπεία; 7.Κοίμηση αγίων Αναργύρων και σωτηρία χωρικού που κατάπιε το φίδι; 8.Θεραπεία νεαρού άνδρα; 9.Αποκάλυψη διαβόλου; 10.Κατακρήμνιση διαβόλου; 11.Επιστροφή συζύγου του Μάλχου

Цр. 21 Икона св. Бесребреника са иконостаса из XII века: 1.Св. Теодота подучава; 2.Дартерапије; 3.Терапија водене болести; 4.Терапија Паладије; 5.Терапија камиле; 6.Групна терапија; 7.Успење светих и спасење од змије; 8.Терапија младог човека; 9.Откривање ђавола; 10.Потерање ђавола; 11.Повратак жене Малха

χωρικού που κατάπιε το φίδι ενσωματώνεται στο κέντρο της σύνθεσης και ανάμεσα στα δύο προηγούμενα περιστατικά με δύο διαδοχικά επεισόδια, τα οποία δηλώνουν την εμφάνιση του μετά την Κοίμηση των αγίων Αναργύρων. Στο πρώτο επεισόδιο ο χωρικός κοιμώμενος δεν αντιλαμβάνεται την είσοδο του φιδιού στο στόμα του, ενώ στο δεύτερο έχει ήδη δεχτεί το θαύμα των αγίων και το φίδι απεικονίζεται στην έξοδο του. Η ίδια σκηνή στο Ευαγγέλιο της μονής Παντελεήμονος εξελίσσεται σε εξωτερικό χώρο και ένα βραχώδες τοπίο.

Δεύτερη δεξιά 8. Η θεραπεία νεαρού άνδρα⁵⁴

Ένας νεαρός άνδρας διακρίνεται ξαπλωμένος σε κρεβάτι, ενώ πίσω του προβάλλεται τμήμα του ναού των αγίων στο Φερεμάν. Το επεισόδιο περιγράφεται στο ευαγγέλιο της μονής Παντελεήμονος με την παρουσία όμως και των αγίων Αναργύρων.

Τρεις τελευταίες δεξιά 9. 10. 11. Η διάσωση της συζύγου του Μάλχου⁵⁵

Η παράσταση προβάλλεται στην αμφιπρόσωπη εικόνα με τρία επεισόδια του θαύματος της σωτηρίας της συζύγου του Μάλχου. Στο πρώτο διακρίνονται οι άγιοι να συλλαμβάνουν τον μεταμορφωμένο διάβολο σε νεαρό άνδρα και να τον απομακρύνουν. Στο δεύτερο σε δύο στιγμιότυπα αποτυπώνεται η κατακρήμνιση του μεταμορφωμένου νεαρού άνδρα και στο τρίτο η επιστροφή της συζύγου στη Φερεμάν.

Η παρουσίαση των αγίων Αναργύρων ολοκληρώνεται στην δυτική πρόσοψη με άλλες δύο απεικονίσεις. Η πρώτη βρίσκεται στο τυφλό ανίδωμα πάνω από την δυτική θύρα εισόδου και παριστάνει τους αγίους μέχρι τα γόνατα αντωπούς με ανασηκωμένα τα χέρια προς το ημικύκλιο από το οποίο προβάλλει ο Χριστός σε προτομή⁵⁶. Ο Χριστός τους παραδίδει κυλινδρικές θήκες.

Η δεύτερη βρίσκεται στη νότια πλευρά της πρόσοψης μέσα σε μεγαλύτερο τυφλό ανίδωμα⁵⁷. Εδώ οι άγιοι εικονίζονται ολόσωμοι και αντωποί σε στάση δέησης προσμένοντας από το ημικύκλιο την ευλογία του Χριστού.

Μπορούν να ειπωθούν και άλλα πολλά για την σκέψη του Θεόδωρου σχετικά με την ένταξη των αγίων στο πρόγραμμα του ναού. Όλα τα δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι την τιμή τους την γνώρισε στην Κωνσταντινούπολη. Αυτό φαίνεται από την αφοσίωση του σε εικονογραφικούς τύπους που προέρχονται από την πρωτεύουσα του Βυζαντίου. Ακόμη και τα υμνολογικά κείμενα που γράφτηκαν για τους αγίους σχετίζονται με το συγκεκριμένο περιβάλλον. Τέλος το συνεργείο των καλλιτεχνών που ανέλαβε την διακόσμηση του ναού κλήθηκε από την ίδια πόλη.

⁵⁴ Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 242, Т. Стародубцев, *Свети лекари*, 48.

⁵⁵ Deubner, *Kosmas und Damian*, 93-96, στ.1-52, Rupprecht, *Cosmae et Damiani*, 12-14, Kominis, *AHG III*, 41, στ. 25-32, Maas-Trypanis, *Romani*, 89. Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 242, Т. Стародубцев, *Свети лекари*, 48.

⁵⁶ Κυριάκος, *Εικονογραφία*, 230.

⁵⁷ Ο.π. 230-231.

Ιοαννις Σισιου

(Завод за Заштиту Споменика Касторије)

СВЕТИ БЕСРЕБРЕНИЦИ У ПРОГРАМУ ТЕОДОРА ЛИМНЈОТИСА

Програм сликарства у цркви светих Врача у Костуру чини засебну целину у оквиру храма. Анализа натписа на западном зиду северног брода показује да је Теодор Лимнјотис боловао од водене болести. Северни брод је посвећен светом Ђорђу као личном заштитнику Теодора. У програму ктиторске представе Богородица са Христом Емануилом предаје молбу спасења. Исту молбу за рачун Теодора предају Свети Врачи Богородици Никопеји у олтару. Прави се круг, северни брод – олтар - јужни брод, који је посвећен Светцима. Сиклус двојице светих се налази на слоју фресака с краја XII stoleћа. У другој зони јужног брода очувале су се четири сцене на северном и једна на источном зиду. Слике су уништене у горњем делу. На северном зиду, почев од запада, налази се приказ који се збива у архитектури. Разазнаје се Света Теодота, која седи на столици и држи књигу коју читају Козма и Дамјан. Њих двојица су одевени у кратке хаљетке и уске панталоне, које у доњем делу покривају чизмице. Они су голобради и кратко подшишани. Види се како мајка подучава дечаке Козму и Дамјана. На следећој слици, препознају се свети Козма и Дамјан, одевени у своје уобичајене одоре, благо окренути један према другом, са рукама упућеним према средини призора. Овде је насликано како они примају дар да лече. У наредној сцени је приказано излечење многих. У последњој слици на том зиду двојица светих исцељују наог младића ослобођеног на штаке. Младић болује од водене болести. На источном зиду се налази лечење камиле. На јужном зиду тог брода нема трагова живописа.

У храму је сачувана једна икона са мермерног иконостаса. Она је датирана у крајем XII или током XIII века. На предњем страни у средишњем делу стоје свети Козма и Дамјан под благословом Христа. У оквиру на горњој левој страни види се како Света Теодота подучава дечаке. Испод, двојица светих окренути према средини са рукама упућеним према сегменту неба у тренутку када добијају дар лечења. Трећа сцена је лечење од водене болести. Следи терапија жене Паладије. На крају леве вертикале иконе препознаје се лечење камиле. У горњем реду у средини види се Излечење многих и десно Успење светих и мали приказ где се спасава младић који је прогутао змију. На горњој десној страни препознаје се лечење младог човека. Следе три прикази који су намењени спасавању жене Малхе: то су Откривање ђавола, Протеривање ђавола и повратак жене Малхе кући. На икони је представљено дванаест догађаја из житија два светитеља из Азије. У наведеним циклусима браћа су готово редовно сликани како заједно чине чуда, без обзира на то шта казују житија.



Εικ. 1 Παναγία κτητορικής παράστασης
Сл. 1 Богородица из ктиторске представе



Εικ. 3 Άγιος Κοσμάς
Сл. 3 Свети Козма



Εικ. 2 Ανατολικός τοίχος ιερού
βήματος
Сл. 2 Источни зид олтара



Εικ. 4 Άγιος Δαμιανός
Сл. 4 Свети Дамјан



Εικ. 6 Ανατολικός τοίχος νότιου κλίτους
Сл. 6 Источни зид јужног брода



Εικ. 5 Παναγία Παράκλησις
Сл. 5 Богородица Параклисис



Ек. 7 Пантократор
Сл. 7 Пантократор



Ек. 8 Μαθητεία
Сл. 8 Подучавање дечака



Εικ. 9 Θεραπεία υδρωπικού
Сл. 9 Лечение од водене болести



Εικ. 10 Υδρωπικός
Сл. 10 Деталь оболелог



Εικ. 11 Χάρισμαιάσεων
Сл. 11 Дар лечења



Εικ. 12 Ομαδική θεραπεία
Сл. 12 Групна терапија



Εικ. 13 Λεπτομέρεια ομαδικής
θεραπείας
Сл. 13 Деталь терапије



Εικ. 14 Θεραπεία καμήλας
Сл. 14 Лечење камиле



Εικ. 15 Εικόνα τέμπλου Αγίων Αναργύρων
Сл. 15 Икона Светих Врача



Εικ. 16 Άγιος Κοσμάς
Сл. 16 Свети Козма



Εικ. 17 Άγιος Δαμιανός
Сл. 17 Свети Дамјан



Εικ. 18 Ομαδική θεραπεία εικόνας
Сл. 18 Группна терапија иконе



Εικ. 19 Κοίμηση αγίων Αναργύρων
Сл. 19 Успение Светих Врача



Εικ. 20 Θεραπεία νεαρού άνδρα
Сл. 20 Лечение младог човека